

Od kruha do „malega kruhka“.

Boris Orel — Ljubljana.

I.

»Mali kruhek« spada glede na svoje številne oblike in podobe, v katerih je spečen, v ono pomembno in važno vrsto peciv, ki jih narodoslovje kratko imenuje podobnjaki. Ako se ozremo po imenih naših prazničnih kruhov in peciv, ki jih je lepo stvorilo slovensko ljudstvo, n. pr.: miznjak, poprtnjak, božičnjak, stalnik, medenjak, je potemtakem ime »podobnjak« docela točen slovenski narodoslovni izraz. Izbrali pa smo si ga v prvi vrsti zaradi metodično pravičnega obravnavanja takega pecivnega predmeta kot je mali kruhek, ki ga moramo vsekakor prikazati v luči mnogovrstnih drugih pecivnih in krušnih oblik (podobnjakov), ako hočemo vsaj nekoliko dognati njegov davni zmisel in pomen. Že v samem škofjeloškem okraju, kjer se mali kruhek peče, živi sredi ljudskih običajev podobnjak, ki je prav takšne kvalitete kot mali kruhek, pa se navzlic temu drugače imenuje, kar vse prihaja od njegovega točno določenega obrednega pomena.

Kaj je prav za prav podobnjak? Podobnjak imenujemo vsako pecivo, ki se javlja v neki obliki ali podobi, namerno izoblikovani s prosto roko ali na podlagi modela. Tako lahko prištevamo k podobnjakom v širšem smislu razne podolgovate ali okrogle oblike kruhov, potic, kolačev, ki niso nastale slučajno, ampak iz one večne težnje, dati taki božji stvari kot je kruh tudi tako zunanjo obliko, ki primerno ustreza njegovemu svetostnemu pomenu. V ožjem smislu pa smatramo za podobnjake vse one vrste peciva, ki jih peko v človeški ali živalski podobi ter raznovrstnih rastlinskih, čistih geometričnih ter okraševalnih oblikah. Ravno ti podobnjaki so za narodoslovje in v svetu uver izredno važni in pomembni.

Narodoslovju pripada prav težka naloga, namreč dognati, kateri podobnjaki so bili izoblikovani po pekovi hudomušni volji in kateri na drugi strani izhajajo iz ljudske tradicije, iz davnih obredov ter običajev. A tudi pri teh ljudsko-obrednih podobnjakih moramo ugotoviti, da dandanes predstavljajo le še starodavne oblike, vsebine pa malo ali prav nič. Romb kot stiliziran simbol »vulvae« nastaja danes mehanično in se ga ne drži niti senca nekdanjega erotičnega pomena. Ta ugotovitev velja tudi za razne štručice in žemlje. Med človeškimi podobami so v kulturno-mitološkem pogledu pomembni jezdec na konju, punčka v povojih, itd., med živalskimi pa zlasti ptiči, petelin, kokoš, zajec, jelen, konj, želva, riba, kozel, ovca, prašič i. dr. Poseben podobnjak, ki je tudi po ljubezenskem pomenu živ prispel v naš čas, je srce.

A prav tako kot podobe in oblike je važno in značilno tudi blago, ki je iz njega spečen podobnjak. Pri tem zlasti mislimo na poper in med.

V ljudski medicini okvirjamo poper v tkzv. »Aphrodisiacum« (Afrodita — grška boginja ljubezni). Poper je že od pradavnih časov visoko cenjena dišava in začimba, ki neti ljubezen ter draži in stopnjuje spolno moč. V Švici in Šleziji je doma pregovor: »Der Pfeffer hilft dem Mann aufs Pferd, der Frau unter die Erd« (v Švici: »ins Grab«).¹ Zelo nazorno nam dalje prikazuje ljubezensko funkcijo popra tepežni običaj, ki živi ponekod v Nemčiji in med nemškimi kolonisti v Rusiji. Mislimo na običaj, kjer se »tepežkati« pravi »pfeffern«. Tepežkarji hodijo okrog, prosijo za poprnjake (Pfefferkuchen) in med drugimi takole pojo:

»Ich pfeffere eure junge Frau,
Ich weiss, sie hat das Pfeffern gern,
Ich pfeffere sie aus Herzensgrund,
Gott halt die junge Frau gesund.«²

Podobno kot poper velja tudi med za dragocen »Aphrodisiacum«. Med z mlekom je v starem svetem pismu atribut božje dežele in kraja blaženih, žrtvena jed za mrtvaške duhove in žrtveni dar sredi ljudskega obredja, ki naj magično pospešuje plodnost zemlje.

II.

Preden preidemo k razpravljanju o malem kruhu in drugih slovenskih podobnjakih, menim, da je vsekakor treba pojasniti, kako razlaga svetovno narodoslovje podobnjake in na kakšni stopnji so njegovi sodobni izsledki o tem predmetu. Pripominjam, da sem se pri tem oziral zgolj na nemško narodoslovje in to iz dveh razlogov: trenutno mi je tozadevna nemška narodoslovna literatura najbolj pri roki, je pa nemško narodoslovje (tu nikakor ne mislim na kakega tendenčnega razpravljaja iz periferije kot je n. pr. koroški Graber, nego na številne narodoslovne avtoritete iz nemških kulturnih središč) v svojih širokih in stvarno pisanih razpravah obseglo med drugimi tudi slovanske podobnjake sredi običajev in navad ter tako tudi nanje deloma zgradilo svoje izsledke; nekateri nam bodo delno izhodišče pri naši dokončni sodbi o slovenskih podobnjakih.

Pri Nemcih so se ob podobnjakih obširneje razpisali mnogi znanstveniki. Starejša imena so: Rochholz, Lobeck, Höfler, mlajša pa: K. v. Spiess in Eckstein.³ Zbiranje gradiva o podobnjakih in njih razlaganje je bilo življenjsko delo Maxa Höflerja iz Tölza.⁴ Podobnjake je iz večine

¹ Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens = HDA, VI., str. 1570.

² Wilhelm Mannhardt, Wald- und Feldkulte, I., 1904, str. 267. HDA, VI., str. 1574.

³ Zelo pristranski in prepovršen razlagavec je Rochholz, ki je kaj hitro ugledal v podobi sv. Miklavža davno germansko boginjo Frô. Njegovi nasledniki so v današnji hitlerjevski Nemčiji vsi oni pregoreči domoljubni pisatelji, ki domala v vsaki podobi konja vidijo svetega konja germanskega boga Wodana

⁴ Max Höfler: Gebildbrote der Hochzeit, Wien, 1911. Isti: Gebildbrote der Faschings-, Fastnachts- und Fastenzeit, Wien, 1908. Isti: Neujahrsgebäcke, Ztschr. f. öst. Vkde. 1903, i. dr.

tolmačil kot simbole rodovitnosti in žrtvenih odkupnin. Nekdanja dragocena darila so nadomestili testeni posnetki, kajti božanstvu ali mrtvi duši zadošča, prejeti v dar podoba mesto stvari same: in *sacris simulata pro veris*.⁵ Velika napaka Höflerja je bila, da je ta poglobljena tolmačenja vse preveč posplošnil na vse podobnjake, zaradi česar je bilo njegovo delo izpostavljeno ostrim kritikam različnih narodoslovcev. Popolnoma drugače razlaga podobnjake Karl von Spiess,⁶ ki pravi, da je misel na žrtev predvsem stara prednje-azijska zadeva, za nemške podobnjake pa da prihaja v poštev drug miselni red, ki se tiče arijskega praznika in pojedinine, kjer so se darovi, ki jih je ob slavnostih občina skupno darovala, tudi skupno zaužili. Razen Höflerja in Spiessa pa je za nas in za sodobno pematologijo nedvomno najmerodajnejši prof. dr. F. Eckstein iz Freiburga i. Br., ki je prispeval v veliki »Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens« izčrpne in stvarne referate tako o podobnjakih kakor tudi še posebej o kruhu, kolaču in o raznih vrstah peciva (Pffankuchen, Pfefferkuchen, Lebkuchen, Marzipan itd.).

Eckstein je v svojem referatu v imenovanem slovarju⁷ ugotovil šestero predstav, ki so njih izvirki deloma verski, deloma obče človeški in ki se mnoge med seboj križajo:

1. Fetišistična predstava, da moč duha ali boga biva tudi v njegovi podobi in njegovih simbolih: v mistični elevzijski skrinji je bil prvotno shranjen bog sam, pozneje pa simboli, pecivo v obliki *aidōia*.

2. Vera, da si človek lahko pridobi moč in vrline nekega živega bitja ali boga ali simbola tedaj, kadar zaužije njega (prim. kanibalizem) ali njegovega namestnika v podobi kruha. To velja prav tako za pojedanje A-B-C kolača kakor tudi za zauživanje boga v podobi človeka ali nekega antropomorfnega simbola plodородnosti iz testa.

Azteki v stari Mehiki so na priliko zauživali boga v podobi kruha. Sredi njihovih obredov, ki so čarali rodovitnost koruznega polja, so postavili kip boga Huitciloпоhtlija iz testa ter ga žrtvovali. Pri tem žrtvovanju so mu izdrli srce ter ga dali kralju, »kosti« pa so porazdelili med ljudstvo. Z zauživanjem posameznih delov so vsi udeležniki obrednega slavlja bili deležni moči žrtve. Poučen je tirolski običaj, ki predstavlja po imenu podobnjaka zadnjo ostalino davnih testenih bogov: tirolske žene so namreč še v 19. stoletju pekle iz zadnjih ostankov testa spačeno figuro, ki so jo imenovale »bog«.⁸

3. Sveti žrtveni obredi, ki magično silijo zemljo in vanjo vsejano seme k plodnosti, ali obredi, pri katerih nastopajo testene podobe kot simboli rodovitnosti. V to veliko poglavje spadajo človeške in živalske podobe iz testa, ki igrajo pomenljivo vlogo sredi raznovrstnih obredov: eni skušajo pričarati rast narave že o božiču in dalje ob novem letu, veliki noči, drugi pa v času setve, žetve ter mlatve.

⁵ Wörterbuch der deutschen Volkskunde = WDV, Kröner Verlag, 1936, str. 226.

⁶ WDV, str. 226.

⁷ HDA, III., str. 376.

J. G. Frazer, Der goldene Zweig, Leipzig, 1928, str. 710.

⁸ HDA, III., str. 379.

Pri tezmoforijskem prazniku v Atenah so Grki hoteli izsiliti plodnost zemlje s tem, da so v sveto votlino vrgli prašiče; strohnele ostanke so položili na oltar. Kdor je primešal ob setvi te ostanke zrnu, ta je lahko pričakoval dobro žetev.⁹ Na Švedskem in Danskem pečejo o božiču posebna božična peciva: Julkuse (Julkalb), Julgalt ali Julgrīs (Julschwein), Julbock. Od teh peciv ima le Julgrīs imenu odgovarjajočo podobo. Ti Jul-kruhi ležijo na praznični mizi tja do 15. januarja. Ostanke primešajo posevku ali pa jih zaužijejo orači ter vprežne živali.¹⁰

Dalje: v Srbiji peče kmetica pecivo v podobi prašiča.¹¹ Lužiški Srbi so pekli nekdanj pred novim letom in pred sv. tremi kralji različne živalske podobe iz testa: krave, ovne, gosi itd. ter jih pošiljali po deci njihovim botrom; oni so potlej vtikali te podobnjake v klajo živini zato, da bi odebelela.¹² Rusi pričakujejo 10. marca (t. j. na dan 40 mučenikov) 40 spomladnih ptic (škrjancev), z njimi pa še 40 drugih tovarišic. Dan poprej si napeko »pirogov« v podobi srak in škrjancev. Drugi dan gredo na polje ter veseli mečejo ptičje pecivo kvišku kričeč:

»Žavoronky, priletejte,
Krasnu Vesnu prinosite,
hlodnu zimu odnosite.«¹³

Podobnega značaja kot pomladansko-setveni obredi so tudi žetvena slavlja, sredi katerih ubijajo žitnega duha ali demona v podobi človeka ali živali oziroma njiju namestnika. V Wermlandu na Švedskem vzame kmetica zrno od poslednjega snopa in speče iz njega kruh v podobi majhne deklice. Ta kruh razdeli med vse domače ljudi, ki ga nato pojedó.¹⁴ V tem običaju čisto jasno nadomešča žitnega demona kruh v podobi deklice.

Simboli rodovitnosti so tudi vsi testeni nadomestniki človeških spolov. (Prim. tkzv. razcepljence [Spaltgebäcke], dalje romb kot simbol vulvae, ter razna peciva falične oblike). Glede na take podobnjake navaja Eckstein v svojem referatu vse polno stvarnih primerov¹⁵ ter jih kritično in previdno ocenjuje. Za nas trenutno ne prihajajo v poštev.

4. Kult raznih demonov (mrtvecev, duš in rastlinskih demonov), zlasti kult hišnih duhov. V to vrsto prišteva zlasti božične podobnjake, ki je njih namen ta: s pravnim živalskim darom oziroma z njegovim krušnim nadomestnikom si prizadeva človek pridobiti naklonjenost rajnih duš. Nasprotno pa opozarja ob božičnem kruhu Reuterskiöld¹⁶ na obrede rasti in na podobne živalske like iz kruha pri žetvenem

⁹ HDA, III., str. 380.

¹⁰ HDA, III., str. 380.

¹¹ HDA, III., str. 381.

¹² Ivan Navratil, Slovenske narodne vraže in prazne vere, Letopis Slovenske matice, 1886, str. 98.

¹³ Ivan Navratil, Slov. narodne vraže, LMS 1890, str. 87. in 88

¹⁴ J. G. Frazer, Der goldene Zweig, Leipzig, 1928, str. 698.

HDA, III., str. 385.

¹⁵ HDA, III., str. 387—390.

¹⁶ HDA, III., str. 391.

slavju. Včasih pa obe kultno-magični obliki t. j. obred rasti in čaščenje mrtvih, prehajata drugo v drugo in ju je kaj težko ločiti. Duše rajnih se pretvorijo v rastlinske demone.

Neko podobno razmerje vlada tudi med hišnimi demoni in hišnimi duhovi. Grki so na določeni praznik poklanjali hišnim in vodnim bogovom žrtvena peciva. Servij pa potrjuje, da so Rimljani darovali hišnim bogovom pecivo.¹⁷ Po Macrobiju so v spomin na žrtve pekli »maniae« in »maniolae« (testene mozičke in otroke), ki so jih nekdanje za Tarkvinija Superba dajali boginji Manii, božji materi Larov. Pozneje pa so takšne testene figure obesili v otroški sobi za strašilo.¹⁸

5. Živalske žrtve nadomestijo živalske podobe iz testa in sicer iz varčnosti ali pa zaradi prepovedi žrtev iz filozofsko-religioznih motivov. Revni so na priliko pri Egipčanih in Atencih smeli darovati testene prašiče. Nasprotno pa je o Pitagorejcih poznano, da so žrtvovali pecivo v živalski podobi le radi tega, ker jim je njih filozofsko-religiozni nazor zabranjeval ubijati živali.¹⁹

6. Prvotne poganske podobnjake razkroji krščanska razlaga. Na mestu starih obrednih podobnjakov se pojavijo krščanski čudodelni in sveti podobnjaki. Katoliški samostani kot ohranjevalci antične tradicije so še dandanes zgledne in pomembne pekarnice podobnjakov. V Dalekarliji je doma podobnjak z imenom »Jultutta (ali Tutta = Puppe). Imenuje se tudi devica in pečejo ga v čast Božji Materi. Sv. Marija je tu najbrž zamenjala neko pogansko boginjo.²⁰ Dalje: meklenburški »Kinjes-Poppen, Kinnerges-Poppen, Has-Poppen« so zdaj pobožni betlehemiški pastirji.²¹ Poznane »tres illae sorores« se pojavijo v Münchenu kot marcipan-pecivo in predstavljajo tri sv. device: Margareto, Barbaro in Katarino.²² V nemških običajih včasih tudi sojenice zastopajo sv. tri kralje. Gornjenemški Nikolaus-Mannl, Klausenmandl, Samichlaus, Wildmannli ter dolnenemški Sengter-Klas, Klaskerlchen, vsi kot različice peciva sv. Miklavža, izvirajo že po svojih imenih iz prvotnih demonskih figur.²³

Razen naštetih poglavitnih magičnih opravkov in kultno-mitoloških oblik pa seveda očituje podobnjak še vse polno drugih lastnosti. Ome-

¹⁷ HDA, III., str. 392.

¹⁸ HDA, III., str. 392.

J. G. Frazer, str. 714.

¹⁹ HDA, III., str. 393. V zvezi s pravkar navedenimi primeri je vsekakor poučno in zanimivo slišati saško pripovedko iz krščanskega srednjega veka, ki nam zelo lepo pojasnjuje izvor nekega podobnjaka: »Als Markgraf Friedrich mit der gebissenen Wange bei einem Gelage nach Mitternacht ein Hasengericht verlangte und der Hofkaplan wegen des Fastengebotes dagegen Einspruch erhob, löste der Koch (Bauer war sein Name) die Schwierigkeit, indem er einen Teighasen formte und zurichtete; seitdem heisst das Gebäck der ‚Bauerhase‘ (= HDA, III., str. 402). Prim. dalje Max Höfler: Gebildbrote der Faschings-, Fastnachts- und Fastenzeit, str. 29.

²⁰ HDA, III., str. 394.

²¹ HDA, III., str. 394.

²² HDA, III., str. 395. Prim. model treh devic iz l. 1746. v Sadnikarjevi zbirki.

²³ HDA, III., str. 395.

nimo naj zgolj, da podobnjak razproja silno moč kot prenosno ali ljubavno čarilo.²⁴ Tu opravijo svojo službo predvsem snovi, ki so pogostoma v podobnjaku, to je poper ali med, ki smo ju ojasnili v prvem poglavju naše razprave. Nadalje uporabljajo podobnjake za učinkovito obrambno sredstvo proti zlonosnim čarovnicam in zavratnim bolezenskim demonom.

S tem smo v glavnih obrisih izčrpali notranjo vsebinsko plat podobnjaka v luči tujih obrednih vzgledov.

III.

Slovenske podobnjake zlasti gorenjski mali kruhek je zunanje oblikovno in opisno obdelal Ložar. Nam preostaja le še naloga, prodreti v njih vsebino.

Ko obiskujemo danes vse te žive in mrtve pekarnice malega kruhka na Gorenjskem, okušamo sladkosti spečenega kruhka, gledamo to zapuščenost številnih modelov ter hkrati poizvedujemo za vsem onim, kar bi dalo malim kruhkom globljo osnovo v kultno - mitoloških pogledih, se nam konec koncev razodenejo sledeča dejstva: 1. mali kruhek pečejo ob raznih praznikih kot brezpomembno dodatno pecivo k poticam in drugim prazničnim kruhom, 2. mali kruhek je svatbeno, godovno ali ljubavno darilo, 3. mali kruhek je prešel v otroško sobo in v zabavni prostor kmečkih fantov in deklet, 4. v kraju kjer se mali kruhek peče, darujejo lesene žrtvene predmete, kar je brez dvoma značilno. — Podprimo ta sodobna dejstva s skupimi poročili oziroma zapisi iz posameznih krajev:

Škofja Loka in Stara Loka. Mali kruhek je nosil in ga nosi tudi še danes sv. Miklavž otrokom. Običajni podobnjaki so: punčke, živali in sv. Miklavž. Zlasti so pekli mali kruhek o božiču in sv. treh kraljih. O veliki noči pa so delali pirhe, ki so bili iz malega kruhka in okrašeni z zlato peno. Srce je poklonila fantu deklet, srčke so tudi delili na svatbah. Vsak svat je prejel od neveste, tete in družice po en srček, župniku pa je darovala nevesta veliko, s suhimi cveticami okrašeno srce. Takšno srce so tudi po navadi dajali kot vezilo za god. V Stari Loki darujejo na dan sv. Štefana pri »ofru« lesene konje, krave in prašiče.²⁵

Dražgoše. Mali kruhek pečejo ob raznih praznikih. Velik kupec malega kruhka je sv. Miklavž, ki nosi otrokom živali, parkeljne in Miklavže. O božiču je dobil fant od dekleta zvezdo iz malega kruhka v spomin na betlehemske zvezde, ob novem letu srce, ob sv. treh kraljih pa krajček. Če je bil v vasi mrlič v predpuštnem času, so dekleta prinesle s seboj mali kruhek, ga razrezale in ga pri »vahtanju« metale v fante. Poročilo iz Dražgoš pravi, da to metanje kruhka nima nobenega posebnega pomena in da je le izraz kmečke norčavosti in zabavnosti.²⁶

²⁴ HDA, III., str. 401.

²⁵ Povedali ga. Kobal, Škofja Loka in gdč. Marica Šink, Stara Loka.

²⁶ Povedala ozir. sporočila gdč. Alojzija Jeglič, učiteljica v Dražgošah.

Selca. Tudi tu je mali kruhek Miklavževo ali ljubezensko darilo. Važen je krajček, ki o njem pravijo, da ga »lomijo« in dekleta dajejo fantom o sv. treh kraljih.²⁷

Železniki. Kakor povsod drugod: mali kruhek je v podobi raznih živali in človeških figur Miklavževo darilo. Zelo važen je v tem kraju mali kruhek, ki se imenuje krajček.

Zali log. Svoje dni so dekleta dajale ob novem letu fantom krajčke.²⁸

Sorica. V Zgor. Sorici pečejo male kruhke, krajčke in velikonočne »pirhe«, ki imajo obliko romba.²⁹

Vsa ta redkobesedna poročila ne govorijo o nikakih posebnih pomenih malega kruhka in tudi ne kažejo sledu ugaslih običajev in navad, ki bi sredi njih kruhek igral izrazitejšo obredno vlogo. Ako še k tem poročilom, oziroma zapisom dostavimo, da o gorenjskem podobnjaku, ki se imenuje mali kruhek, nismo doslej zasledili nobenih omemb in to niti v samostanskih ali župnijskih kronikah, niti v drugih ljudskih izročilih: v narodni pesmi, pripovedki, pravljici ali legendi, nam potemtakem preostaja ugibanje ali domnevanje brez prepričljivih dokazov. Tako na priliko ob sv. Miklavžu in njegovih živalskih ter drugih darovih kaj prelahko rečemo, da so kultno - magična ostalina, ki je priromala v otroško sobo. A v tem primeru bi morala še živeti stara pecivna imena, ki bi določno kazala na nekega Miklavževega prednika (prim. nemška peciva: Nikolaus - Mannl, Wildmannli itd.). Morda tiči edina slabotna sled, ki govori za škofjeloškega prednika sv. Miklavža in njegovega spremljevalca parkeljna, v predvojni figuri moža s palico, ki v košu odnaša otroke³⁰ in ki se ji pridružujejo še druge, zelo podobne figure. Verjetno, da je bil ta mož z otroci v košu prednik parkeljna, hkrati pa naslednik kake prvotnejše demonske postave. V Škofji Loki ali Stari Loki strašijo matere otroka kaj rade s ciganom, v Dražgošah z »mavzarjem« (mavzar je u beču, te bo snedu),³¹ v Železnikih pa grozijo: »Mož pršou, punkl mou.«³² S tem smo nekoliko osvetlili le podobo, ki so v njej pekli mali kruhek. Misel pa, da bi bili Miklavževi pecivni darovi ostalina nekdanjih žrtvenih darov nekemu demonskemu božanstvu rasti, nam ovrže starološki offer na praznik sv. Štefana s svojim lesenim živalskim svetom, ki le v njem lahko gledamo zapuščino davnih žrtev.

K metanju malega kruhka pri dražgoškem »vahtanju« mrliča naj pripomnimo, da je svojčas imelo veselje ob mrliški rakvi globlji namen: pregnati strah pred mrličem ali pa varovati, da se ne bi mrtveca polastili zli duhovi. Morda je bil mali kruhek nekdanj obrambno sredstvo pred temi duhovi, ki so zlasti šarili v predpustnem času, ali pa je zgolj pre-

²⁷ Povedala ga. Marija Grošelj, Selca.

²⁸ Povedala ga. Demšar, Zali log.

²⁹ Sporočil g. Zeleznik, šolski upravitelj, Sorica.

³⁰ Bericht für das Jahr 1906, Dr. Walter Šmid, Landesmuseum Rudolfinum, Ljubljana.

³¹ Sporočila gdč. A. Jeglič, Dražgoše; beč = poseben vodnjak.

³² Povedala ga. Marija Grošelj, Železniki, stara 80 let.

ostanek davnih mrliških gostij in take pustne norčavosti, ki tudi pred mrličem ne utihne.

Poleg src iz malega kruhka, ki so poznani simboli ljubezni ali prijateljstva v ljubavnih in drugih običajih in ki nam jih ni treba posebej pojasnjevati, preostaneta dve važni pecivni obliki in sicer: pirh ter — krajček. Pirh iz malega kruhka v obliki romba ni samo soriška posebnost, temveč med drugimi tudi idrijska;³³ na sredi ima rožo, s peno je pozlačen, nanj pa je prilepljen listek z verzi. Tak idrijski velikonočni pirh so pred leti sorodniki pošiljali materi za otroke. Pirh v obliki jajca ali pirh v obliki romba, oba sta nekdanja simbola plodnosti. Ob rombastem pirhu jasno in razločno spoznavamo, kako mali kruhek ali kak drug slovenski podobnjak izpremeni svoje splošno in v kultno-mitolocškem oziru brezbarvno ime, čim prejme nek določen obredni pomen, danes več ali manj zastrt. To velja v prvi vrsti za krajček.

Ker pa razpolagamo o krajčkih s takimi poročili oz. zapisi, ki na njih podlagi sklepamo, da izvori krajčkov ne tiče toliko v malem kruhku, kakor v drugih slovenskih krušnih oblikah, bomo o njih pozneje razpravljali. Zdaj skušajmo dognati kultno-mitološko resničnost slovenskega kruha in zlasti drugih slovenskih podobnjakov. Iz teh dognanj se nam bo odvilo bistvo krajčka, lažje in pravilneje bomo izrekli dokončno sodbo o malem kruhku, in končno, kar je zelo važno, ustvarili si bomo jasno in enotno sliko o našem podobnjaku sploh.

IV.

Ako na pobudo predmetne razprave pregledamo svet slovenskega kulta in mitosa, najdemo predvsem to značilnost, da se božanstva, ki imajo svoj izvor in dom v naturi t. j. v vodi ali ognju, kaj rada preobrazijo v hišne duhove. Velik povzročitelj take preobrazbe je ravno kruh kot žrtveni dar, v katerem je izražena vsa čarodejna kmetova težnja po hišnem blagostanju in obilni plodnosnosti polj. Za primer darovanja kruha vodi kot simbolu plodnosti je značilna koroško-štajerska pripovedka, ki je hkrati mitična razlaga postanka kruha na Slovenskem:

»To je bilo v tistih časih, ko naši pradedje še niso poznali rži in pšenice. Tedaj je živel ob Dravi na Koroškem zelo bogat ribič. Vse svoje premoženje si je pridobil s tem, da je pridno lovil ribe v Dravi. Poln hvaležnosti je vprašal nekega dne Dravo: ‚Mamica Dravica, s čim naj ti povrnem, ker si mi pomagala do blagostanja?‘ Drava pa je rekla: ‚Pojdi daleč po svetu. Tam v daljnem kraju najdeš ljudi, ki imajo bel in ržen kruh; kupi mi od vsakega po en hlebec in mi ga prinesi.‘ Ribič se je odpravil na pot in prišel v bogate, lepe kraje. Ljudje so tam jedli, česar on dotlej ni poznal: lep kruhek. Kupil je dva hleba, kakor mu je Drava velela. Ko se je vrnil, je vrgel hleb pšeničnega in hleb rženega kruha v Dravo. Nato je Drava začela naraščati in poplavila ves levi in desni breg. Ko pa je voda odtekla, jela je zemlja odganjati lepo rž in rumeno pšenico. Tako so ljudje dobili seme in začeli povsod sejati rž in pšenico.«³⁴

V tej pripovedki, ki naposled zelo lepo ponazarja prehod naših davnih prednikov od lovstva k poljedelstvu, govori še natura sama ter

³³ Povedala soproga notarja Šinka, škofja Loka.

³⁴ Jakob Kelemina, Bajke in pripovedke slov. ljudstva, 1930, str. 323.

med njo in človekom ni nobenih posrednikov v podobi božanstev. Preostanke nekdanjih vodnih kultov najdemo danes v mnogih slovenskih običajih n. pr. v Beli Krajini, kjer donašajo dekleta na novo leto vodi ali zdencu darove: kruha, jabolk in orehov.³⁵ Višja mitična predstavnost pa že obsega razna božanstva: Perico ali Božjo deklico. Božja deklica, prvotno vodno božanstvo, ki so jo častili s kruhom, prihaja tudi v človeška stanovanja: ...»Bil je viničar, ki je stanoval v tako zvani dimnici. Ponoči se je rad spravil ležat na peč. Nekoč ga vzbudi tako proti polnoči prasketanje ognja in drug ropot na ognjišču. Mož odpre oči in ugleda ob kamnu ženo prekrasnega obličja; delala si je gibanice in jih pravkar začenjala peči. To je bila Božja deklica...«.³⁶

Podobno kot Božja deklica predstavlja Netek ali Natek,³⁷ demon ognja, tudi hišnega demona. Netek je do požrešnosti velik ljubitelj kruha, štrukljev in drugih jedi. Rad ljudem ponagaja s tem, da odvzame jedi tečnost: ješ in ješ, a sit nisi.³⁸ Preostanke kulta ognja, simbola udarne in plodnosne sončne sile, vidimo v raznih slov. običajih, kjer devajo v ogenj kruh oz. krušne drobtine. V Mežiški dolini mora speči vsaka gospodinja na čast sv. Florijanu rumene »šnite«, ki morajo biti prav take barve, kakor je žerjavica.³⁹ Med vodne in ognjene demone lahko uvrstimo vremenske in vetrne demone, ki pa njih krušnih darov moramo iskati v primernih običajih in navadah. Tako n. pr. kadar štajerski Slovenci pečejo kruh, darujejo majhen kolaček, ki je spečen iz onega testa, ki ga iz korita postržejo (= postružnik). Kolaček razlomijo na štiri kose in jih dajo na okno. Štirje kosi pa morajo biti zaradi štirih vetrov: na vsakega pride en kos kolačka, da v času peke ne pihajo preveč okrog dimnika.⁴⁰ — Naposled naj v zvezi z gornjimi običaji in pripovedkami omenimo še pomladanske običaje kot preostanke nekdanjih rastlinskih obredov. V Gribljah (Bela Krajina) vodijo pastirji Zele-nega Jurija, drevesno božanstvo, in v pesmi prosijo zanj celo vrsto darov med drugimi tudi:

Dajte mu pogači, da mu noga poskoči.
Dajte mu kruha, da ga ne bi muha.⁴¹

Na dan sv. Gregorja se ženijo ptiči in otrokom pravijo, da je danes za vsakim grmom »štrukelj«. V Podzemlju pri Metliki pošiljajo starši na ta dan otroke v grmovje, češ, da bodo tam dobili baril vina in povitico, kar je ostalo ticam od »pira« (svatbe).⁴²

Čarodejna moč kruha se odraža v raznih slov. ljudskih pripovedkah in uverah. Na Koroškem poznajo navodilo, kako prikleneš koga nase,

³⁵ Prim. Ivan Šašelj, *Bisernice II.*, str. 197.

³⁶ Kelemina, str. 256.

³⁷ Kelemina, str. 54.

³⁸ Vinko Möderndorfer, *Narcodno blago koroških Slovencev*, Maribor 1934, str. 13.

³⁹ Möderndorfer, str. 46.

⁴⁰ J. Pajek, *Crtice iz duševnega žitka štajerskih Slovencev*, 1884, str. 83.

⁴¹ Prim. dr. Karel Štrekelj, *Slovenske narodne pesmi*, III., str. 138.

⁴² Ivan Navratil, *Slov. narodne vraže in prazne vere*, LMS 1890, str. 88.

da te bo imel vedno rad in hodil vedno za teboj: daj psu košček kruha, katerega si poprej trikrat segrel pod pazduho. Ko bo pes kruh pojedel, se ne bo več ločil od tebe.⁴³ Tudi ta uvera je doma na Koroškem: Nesi ob polnoči hleb kruha okoli cerkve; srečal te bo mož, ki te bo kdaj vzel.⁴⁴ — V dolenjski pripovedki kos kruha odreši volkodlaka zakletstva.⁴⁵ Na Koroškem dalje odpravijo nerodovitnost sadnega drevja takole: Prvi krap, spečen na pustni torek zjutraj, vzamejo še vroč iz skleda in tečejo z njim k drevesu, ki je bilo dotlej nerodovito. Krap pojedjo na vrhu drevesa in drvo medtem močno tresejo. Tako drevo drugo leto gotovo obrodi.⁴⁶

Kruh je učinkovito obrambno sredstvo (Apotrôpaion). Na Štajerskem so svoje dni verovali, da je zoper mrzlico dober star kruh.⁴⁷ V Kamnu v Podjurski dolini na Koroškem mečejo na dan sv. Agate z lesenega mostovža pri cerkvi v zbrano množico tako zvane štručke v obliki majhnih žemelj. Tem štručkam pripisujejo čudodelno moč: pomagajo proti različnim boleznim, proti obsedenosti, božjasti, telesnim bolečinam, uročenosti itd. Obenem varujejo hišo pred strelo in lakoto.⁴⁸

Na drugi strani pa zopet prinaša kruh škodo in zakletstvo. Belokrajinska pripovedka o vilah pravi med drugim: »... gre ponoči deček iz malenice. Pri jami zapazi pred seboj belo ženo, ki mu ponuja kruh. Deček odmaje z glavo, da ga neče, ter odide. Če bi bil vzel ponudeni kruh, bi bil moral iti z Vilo ter biti pri njej makar tri leta.«⁴⁹ Podobna je naslednja belokrajinska pripovedka: »Mož je šel ponoči ob mesečini čez slap in zapazil, da je molela iz vode roka, ki je držala kos kruha. Tega se je mož prestrašil in je zbežal. Ko bi bil vzel kruh iz roke, bi ga bila roka potegnila v vodo. Bila je namreč roka povodne Vile.«⁵⁰

Razen pri vilah srečamo kruh še pri nekih važnih mitičnih bitjih in sicer: pri sojenicah in rojenicah, ki se pojavijo ob rojstvu človeka. V Prekmurju je »stara slovenska navada, da na stol položijo vino, pogačo pa kolač kruha, kadar se dete rodi. To pa delajo zato, ker so Sojenice med rojstvom za stolom, pa čim bolj obložen stol najdejo, bolj srečno življenje sodijo detetu, ki se na svet rodi.«⁵¹ S to navado je treba primerjati dražgoško: Ko je bil rojen otrok, sta prišla boter in botra ter prinesla materi oba skupaj en hleb kruha. Pozneje je dala botra pogačo ali kar navadne hlebe kruha.⁵² Kruh prinaša otroku srečo in ga varuje pred uroki.

Kakor je kruh pozdravil človeka ob njegovem rojstvu, tako se tudi ob njegovi smrti poslavlja od njega in ga spremlja v onostranstvo. Iz

⁴³ Möderndorfer, str. 20.

⁴⁴ Kelemina, str. 324.

⁴⁵ Kelemina, str. 117.

⁴⁶ Möderndorfer, str. 40.

⁴⁷ Pajek, Črtice, str. 240.

⁴⁸ Georg Graber, Volksleben in Kärnten, Graz 1934, str. 219.

⁴⁹ Kelemina, str. 188.

⁵⁰ Kelemina, str. 212.

⁵¹ Kelemina, str. 163.

⁵² Sporočila gdč. A. Jeglič, Dražgoše.

številnih pogrebnih običajev na Slovenskem odsevajo davni mrtvaški darovi. Če je v Dražgošah umrl kmet, so domači po pogrebu delili na pokopališču revežem kose kruha. V Stari Loki pa je bila pred vojno ta navada: Vsak sorodnik ali sosed, ki je šel za pogrebom, je dobil »trento« t. j. hlebček belega kruha. In hkrati je moral pomoliti za dušo pokojnega.⁵³ Nasledniki nekdanjih mrtvaških žrtvenih darov so nedvomno slovenske »prešce«, (preštrice, preste), ki bi lahko o njih napisali posebno poglavje. Prešce pečejo o vseh svetih in pravijo, da se z njimi odkupijo uboge duše v vicah. Starološke prešce so mali hlebčki iz vseh vrst moke: pšenične, ržene, ajdove, koruzne itd. Po te prešce pridejo otroci in odrasli. Naberejo jih v koše in vreče, odneso domov in posušijo. Suhe prešce potem porabijo.

Preobširno bi bilo in predaleč od naše predmetne razprave bi nas vodilo, ako bi se zdaj bavili še z vsemi našimi prazničnimi in slavnostnimi kruhi ter pecivi. Doslej smo se omejili na najznačilnejše kultno-mitološke in kultno-magične primere in v njih luči se že javljajo prvi obrisi in tipi slovenskega podobnjaka. Opozarjamo na kolaček-postružnik, na štručice iz Kamna ter na prešce. In tudi iz vrste naših prazničnih in slavnostnih kruhkov in peciv bomo izločili le dva, ki sta za nas edino važna in pomembna, namreč božični kruh ter ženitovanjsko pogačo, ki predstavljata višjo razvojno stopnjo slovenskega kruha.

V božičnem kruhu se križata dve starodavni kultni obliki: kult, posvečen mrtvim, in kult, ki si prizadeva že o zimskem božiču, ko se sonce obrne, pričarati bližnjo pomladno rast narode. Lepa in značilna so imena slovenskih božičnih kruhov: božičnik ali božičnjak, poprtnik ali poprtnjak, miznjak, stalnik, pomožnjak, močni kruh, ajčnjak, župnik ali župnjak, kuc - kruh itd. Vsa ta pestra imena dokazujejo, kako globoko je v našem ljudstvu zakoreninjen božični kruh in s kakšnim izrednim pomenom se ponaša. Ena imena prihajajo od praznika (božičnik), od božičnega prta ali mize (poprtnjak, miznjak), druga od kruhove stalnosti t. j. večnosti (stalnik), dalje od stare slovanske ljudske enote (župnjak), o tretjih imenih pa lahko ugotovimo, da so njih viri kulturno-mitološki (kuc-kruh,⁵⁴ močni kruh, pomožnjak). Na Štajerskem pravijo: kdor jê pomožnjak od devetih hiš, postane zelo močen.⁵⁵ Božični kruh torej p o m a g a človeku in živini do moči, zato se imenuje pomožnjak. Sploh pripisujejo vsem božičnim kruhom podobne čarodejne lastnosti. Na Štajerskem je na praznik sv. treh kraljev tak običaj: Zjutraj prinese gospodinja na sv. biljo pečen kruh — stalnik zopet na mizo in šele zdaj ga razreže gospodar. Vsa družina se zbere in gospodar molí vsakemu kos stalnika proti tramu in vsak mora po njega skočiti. Više ko skoči, više bo zrastel. Čez dan si podajajo sosedje in znanci močen kruh ali stalnik. Od več hiš ko stalnik pokusiš, tem močnejši boš.⁵⁶ V Stari Loki in Dražgošah je doma božična uvera: Kdor pokusi devet po-

⁵³ Povedala gdč. M. Šink, Stara Loka.

⁵⁴ Prim. Pajek, Črtice, str. 11.

⁵⁵ Navratil: Slov. narodne vraže in prazne vere, LMS 1886, str. 98.

⁵⁶ Pajek, str. 73.

prtnjakov, je močan za devet korenjakov. V Dražgošah dalje odrežejo poprtnjaku na dan sv. treh kraljev krajček, ki ga kot čudodelen predmet shranijo. Potem odrežejo vsakemu človeku kos poprtnjaka, prav tako razrežejo en kos za živino, prašiče, psa, mačko, kokoši. Če kdo pride v vas, mu tudi dajo kos poprtnjaka.⁵⁷

Med najstarejša poročila o slovenskem božičnem kruhu prištevamo poročilo J. Buchenhaina, ki je l. 1844. v »Carniolii«⁵⁸ med drugim tole zapisal:

»Bei Mötting in Unterkrain werden zu Weihnachten 4 Brote gebacken, wovon eines aus Weitzen-, die drei anderen aber aus gemischtem oder Kornmehl bereitet werden. Das Weizenbrot wird überdies mit verschiedenen Verzierungen als Geflechten, Kränzen, kleinen Vögeln, Blumen (alles aus Teig u. von Mädchenhänden geformt) sinnreich ausgeschmückt (božičnik) genannt u. hat eine zirkelrunde Form von dem breiten Reste eines Siebes, in welchen man es hineinzwängt, bevor es in den Ofen geschoben wird.«

Naravno, da je to poročilo o belokrajinskem božičniku za nas izredno važno in dobrodošlo. Na podlagi tega poročila in še drugih, ki govorijo o sličnih krušnih oblikah (prim. božične »civke« ali tičce v Suhi Krajini), uvrščamo božični kruh ali božičnik v posebno vrsto slovenskih podobnjakov, kajti oblika božičnika je tu v nekem soglasju z njegovim obrednim pomenom. Ob belokrajinskem božičnem podobnjaku se spomnimo srbske »česnice« ali bosanske »krsnice«.⁵⁹

V prav isto vrsto podobnjakov kot božičnik spada tudi gorenjska ženitovanjska pogača, ki s svojo zunanjo obliko upodablja vso bodočo družinsko srečo in hišno blagostanje. Dražgoška pogača je bila na priliko visoka in velika »kakor reta«. Stari Dražgošani se spominjajo, da sta bili na svatbi dve pogači: ena starešinina, druga nevestina. Starešinina pogača je bila lepo »opušeljcana«, zgoraj pa je imela potaknjene goreče svečice. Nevestina pogača pa je bila že pri peki takole okrašena: na sredi sta bila ženin in nevesta iz kruha, okrog njiju pa tički, miši, mucki ter pisana banderica, ob robu pa kita. Tema pogačama, ki so ju prinesle na svatbo ženske, so običajno šli z godci nasproti. Pred hišo sta pogači prevzela dva svata, ju dala na glavo ter priplesala v hišo. Na svatbi pa so bile še druge manjše pogače, ki so jih prav tako posadili svatje na glavo ter z njimi plesali. Pri tem so pazili, da so pogače skupaj trknile in da so pušeljci zašumeli. Vsak ni znal plesati s pogačo, kajti bilo je težko, nič držati in lepo trkati. Navadno so trikrat plesali s pogačami: poskušali so, če so mlinski kamni kaj trdni. Potem so šli k starešini: »Mlinska kolesa imamo, ti jih prevzemi.« Sprva se jih je starešina branil, končno pa jih je le prevzel. Pogače so nato nesli v stran, po

⁵⁷ Sporočila gdč. A. Jeglič, Dražgoše.

⁵⁸ Št. 103.

⁵⁹ Prim. Dr. E. Schneeweis, Grundriss des Volksglaubens und Volksbrauchs der Serbokroaten, Celje 1935, str. 160., 161.

dokončani svatbi so jih razrezali in vsakemu svatu dali en kos za domov.⁶⁰ — V dveh pogledih se nam razodeva pomenljivost gorenjsko-dražgoške pogače. Prvič: na podobnjaku, ki ima svoj globok izvor v poročnem obredu, se pojavijo poleg živali tudi človeške figure, ki izražajo svoj smisel in pomen, in drugič: v primeru nam je ohranjen običaj vpeljevanja pogače kot simbola vsezajemajoče plodonosnosti. Obredni prostor gorenjskega ženitovanjskega podobnjaka se spričo božičnega znatno porazširja in malone nalikuje pomladanskemu prostoru maloruskega Jurija, ki hodi po posejanih poljih in nosi prižgano plamenico v roki, na glavi pa veliko rusko pogačo »pirog«.

Najstarejši opis gorenjske pogače in drugih svatbenih kruhov n. pr. presneca, najdemo v Valvasorju. Najprej opiše Valvasor zanimiv fantovsko-gorenjski običaj z ženitovanjskimi štručkami, potem pa pravi:

»Die Teta trägt mit sich ein Pressenz oder eine grosse Pogatscha ins Bräutigams Haus, wann die Heimführung geschieht. Und solche grosse Pogatschen (oder Strützel-Brote) werden also gemacht. Man backt ein gross Leib Brods... Oben machen sie allerley Zierraten und Guckelwerk von Teig. Nachdem solches ist ausgebacken, stecken sie einige Büschel von Buchsbaum oder auch wol von Brod oder Teig geformirt, drein, so mit Rausch-Gold und Flock-Seide geziert seynd. Solches Brod wird eine grosse Pogatscha genannt.

Den Pressenz bereiten sie aber auf diese Weise. Man wälgert aus Teig runde Scheiben, so eines Messer-Ruckens dick, den Mittel-Strich nach ungefährl anderthalb Werckschuhe breit seynd; dieselbe backt man, wälgert alsdann einen Teig gar dünn aus, und legt eine solche gebackene Scheiben in die Mitten drauf. Hernach schlägt man viel Eyer in einen klein-geriebenen, starcken alten Käss... streuet auch ziemlich viel gestossenen Pfeffers drein und thut ein wenig Milch oder Milchraum dran... Alsdann überzeucht man dieselbe mit den übrigen Teig, macht auch oben einige Zierrahen und Phantaseyen darauf, wie bey den Pogatschen...«⁶¹

Iz tega dokazilno važnega opisa povzemamo: 1. pogača v Valvasorju se v glavnem ujema z dražgoškim svatbenim podobnjakom: 2. mimo svatbenih podobnjakov so v 17. stoletju na Gorenjskem pekli tudi manjše podobnjake tako zvane presnece, ki so bili sestavljeni iz testenih krožkov, nekakšnih okroglih mlincev, in ki so jih na vrhu, kakor kratko in splošno pravi Valvasor, s fantazijami okrasili. 3. Valvasor nam mimogrede tudi pove, da je bila presnecova začimba — poper. (Prim. poper v malem kruhku.)

Vse te slov. podobnjake: belokrajinski božičnik, gorenjsko pogačo ter presnec v glavnem označuje okrogla geometrična oblika, kolo, na njem pa so okrasno razmeščeni drugi, ljudstvu zgovornejši liki ter

⁶⁰ Sporočila gdč. A. Jeglič, Dražgoše.

⁶¹ J. W. Valvasor, Die Ehre des Hertzogthums Crain 1689, druga izdaja, VI. knjiga, str. 281—282.

figure. Drugačna je štajerska ženitovanjska pogača — bosman. Osnova te pogače ni več geometričen lik, nego človeška figura sama. Pismeno izročilo⁶² prikazuje bosman takole: »Bosman je pogača v podobni deteta, na kateri je videti celo gospodarstvo, malih babik, petelinčkov, kravičk itd. Oče starašina bosman prej, kakor mlada žena spat gre, med godbo in pesmami nevesti v krilo položi. Ženski spol peva:

Darujemo ti bosman,
Zakona izgled, —
Da bi bila srečna,
dosti, dosti let!

Darujemo ti bosman,
Zakona izgled, —
Da bi ti dobila
Ljubeznih deklet!

Darujemo ti bosman,
Zakona izgled, —
Da bi v njem le pila
Sami sladki med!

Mlada žena vzame bosman in ga svojemu možu dá. Med moškim petjem vzame mladi mož bosman in ga položi na mizo...« Z druge strani nam magično poslanstvo bosmana do prozornosti jasno osvetljuje štajersko-panonski mitos: »Medžimurci imenujejo čarodeja Vidovino. On more kravam mleko začarati, kobilam žrebeta, svinjam prasce. Vidovina ima kapo, ki ga naredi nevidnega. On ve iz mesečine mleko delati, iz pšenice pa speče vidov bosman. Bosman je pogača, ki jo pečejo za gostovanje. Na njej stoje iz testa narejene kokoške, telčeki, kravičke i. dr. Vidov bosman stori, če ga je nevesta, da rodi same vojake, cesarje in kralje.«⁶³

Oba bosmana, svatbeno-realnega in kultno-mitičnega, lahko vzporedimo z belokrajinskim »nakolenčičem«, živim ženitovanjskim otrokom, oba imata svoje skrivnostno ozadje, davno demonsko božanstvo, ki je neusmiljeno terjalo zase žrtveni dar, če se je hotel poročni par ubraniti njegovih zlih nakan in če je hotel priklicati v hišo kar največ sreče in porodnega blagoslova. Vidovina je ime temu demonu, čarodeju, ki celó sam peče bosman in ki v belokrajinski pripovedki straši tudi kot demon vetra. Na koncu koncev je čarodejni pek Vidovina nekak hišni demon in njegovo drugo ime je prav za prav — bosman. Na podlagi odgonetke imena bosman (= boesman, boeser man, prim. dalje: bose, bozemann, Butzemann,⁶⁴ t. j. hudobni mož, ki otroke pobira) nam štajerska ženitovanjska pogača »bosman«

⁶² Pajek, Črtice, str. 61—62.

⁶³ Kelemina, str. 93—94.

⁶⁴ Prim. HDA, I., str. 1764. Prim. dalje Karl Gröber: Kinderspielzeug aus alter Zeit 1928, str. 9.: Wir hören öfters von Puppen, die von der Jungfrau am Tage der Verheiratung der Göttin der Ehe geopfert wurden. — Punčka tudi predstavlja demona.

predstavlja enega izmed redkih slovenskih podobnjakov, ki tudi njih mitična imena določno kažejo na božanskega prejemnika. S tem smo posredno pojasnili zbledeli smisel sodobnih punčk v povojih, hkrati pa deloma odgovorili na vprašanje, od kod ona, od pradavnih vekov in pri vseh narodih udomačena materina grožnja otroku: »Mož pršou, punkel mou« ali »Mavzar je u beču, te bo snedu«. Iz strohnelega smisla punčk iz lecta nastajajo sejmska ljubezenska darila in igrače, materina grožnja z bavko, z divjim ali povodnim možem pa ustvarja pravljico.

Še neke je treba poudariti redko vrednost bosmana. Poznano in kaj značilno je, da si naš davni magični človek pri svojem globoko vernem obredju ni mogel ali znal žrtvenih darov ter božanstev predstavljati v podobi človeške figure. Slovenci v resnici nimamo malone nobenih starih kulturnih figur, upodobljenih v lesu ali kruhku ali kaki drugi snovi, zaradi česar je mimogrede prav lahko razložljivo, zakaj se lutke in lutkovna gledališča ne morejo razviti iz naših tal. Nimajo pač tradicije v ljudskih kulturno-magičnih izdelkih. In ravno to občutno vrzel zamašuje med redkimi podobnjaki v prvi vrsti — bosman.

V.

Doslej smo spoznali tri zelo značilne oblike slov. podobnjaka: belokrajinski božičnik, gorenjsko pogačo ter štajerski bosman. V prvih dveh primerih je osnova podobnjaka kolo, v zadnjem pa človeška figura. V vseh treh primerih pa imamo opravka s takšnim tipom slov. podobnjaka, ki so na njem lepo razpostavljene male človeške in živalske figure ter rastlinski liki, kakor da uganjajo neko krasnopisje. O teh malih figurah ter likih, ki jih nekaj predobro poznamo iz mnogoličnega inventarja malega kruhka, lahko rečemo, da imajo navzlic krasilnemu značaju svoj primeren in določen pomen. Tako na priliko ptičice in cvetlice na belokrajinskem božičniku niso zgolj idilične podobe božične blagovesti in radosti, ampak prinašajo iz starega kultnega sveta svoje magične namene in zmisle: že sredi globoke zime pričarati plodovitost pomladne zemlje ali pa prisposodbljati duše mrtvih, ki na božični večer in v drugih zimskih nočeh obletavajo svoje bivše zemeljske domove. Tički, miši, mucki i. dr. ter sredi njih ženin in nevesta na gorenjsko-dražgoški pogači so vsi znanilci zakonske blaženosti in podobe gospodinjske sreče, prav isto velja za babike, kravičke, kokoške in petelinčke, ki krasijo bosman. Živali in cvetlice na teh podobnjakih živijo torej povsem samostojno življenje in jim ga red okrasja ne more uničiti. In gremo še dalje ter trdimo, da zadobijo vse te figure in liki šele na podobnjaku svoj primeren pomen. Kajti, ko se ta mali naradni svet odloči od svoje matice-podobnjaka, zgubi izvečine oni smisel kot ga je imel poprej. (Izjeme so taka božična peciva kot »civke« ali tičce iz Suhe Krajine in ki so njih izvori drugje.) Takšen razvoj nam v prvi vrsti potrjuje naše izkustvo ob malem kruhku, zlasti ob onem, ki ga delajo s prosto roko. Poglejmo n. pr. dragoške pute in polže (pod. 1).

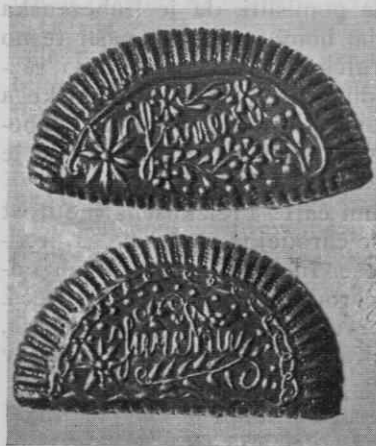

Pod. 1. Mali kruhek iz Dražgoš. Levo ukrivljeno srce (iz Železnikov?) v Etnografskem muzeju.

O teh surovih primitivnih oblikah upravičeno domnevamo, da so poslednji in redki drobci nekdanjega živalskega sveta na gorenjski pogači. In kaj predstavljajo danes vsi ti polži ali pute? Igrača otrok so in predmet šaljivosti odraslih ljudi.

A po vsem tem naj takoj ugotovimo ravno nasproten razvoj: pecivni ali krušni del, od matice odločen ali odrezan, zaživi samosvoje življenje, ki se tako stopnjuje, da se še kruhova oblika izpreminja in razvija. Oblike se namreč tvorijo tudi na tak način, da jih razganja neka vsebina. Z drugimi besedami: vprašanje krajčkov, ki smo ga poprej začasno odložili, je postalo za nas trenutno važno. (Pod. 2).

Povrnimo se zopet k božičnemu kruhu ali bolje k dražgoškemu poprtnjaku in dopustimo, da nam ljudska poročila predstavijo običaj razrezavanja poprtnjaka na praznik sv. treh kraljev.

Pod. 2. Krajčka iz Selc.

V Dražgošah odrežejo poprtnjaku na dan sv. treh kraljev krajček, potem odrežejo vsakemu človeku v hiši kos poprtnjaka, en kos pa razrežejo za živino, prašiče, psa, mačko in kokoši. Če kdo pride v vas, mu tudi dadò kos poprtnjaka. Krajček, t. j. prvi poprtnjakov reženj, velja za čudodelen kruh. Svoje dni so ponekod zatakneli krajček v sobi za kljuko in sicer le za malo časa, da ne bi hudóbec mogel v hišo. Nekateri so krajček vsako leto shranili in v teku let se je nabralo vse polno krajčkov. Drugi pa so zopet vrezali krajčku tri križe. Ako je imela krava telička, so ji dali malo

tega krajčka. Običajno pa so poprtnjakov krajček shranili do drugega poprtnjaka in ga nato dali živini. Shranili so ga baje zategadelj, da so z njim copernike odvrčali.⁶⁵

Na ta opis poprtnjakovega krajčka navežimo takoj drug opis, ki je prav tako iz Dražgoš in ki se tiče samostojnega ljubezenskega krajčka na dan sv. treh kraljev. S tem opisom oz. s pripovedovanji bomo dopolnili prejšnja kratka poročila o krajčkih iz malega kruhka:

Starejša Dražgošanka: O sv. treh kraljih smo se popoldne mladi ljudje zbrali v kakšni hiši in plesali na orglice. Dekleta smo nakupila cigar in krajčkov. Krajčke smo razrezale in jih razdelile med vse fante. Za svojega fanta pa je vsaka še posebej pripravila mehur za tobak, notri pa cigare in krajček. To smo dale skrivaj, ko je fant prišel pod okno.⁶⁶

Mlado dekle iz Dražgoš: Krajček pridejo iskat na dan sv. treh kraljev vsi znani in prijazni fantje. Vsem jih damo, svojemu fantu pa večjega in lepšega. Najprej fantje priganjajo, naj krajčke damo, dekleta pa pravimo, da jih letos ne bo nič. Nazadnje jih pa seveda damo. Ob prestopnem letu me zahtevamo od fantov krajčke. Fantje jih ne dajo, ampak zopet le me njim.⁶⁷

Dražgoški očanec: Fantje smo strašno radi hodili po krajčke. S tem smo imeli vzrok, obiskovati dekleta po hišah. Pri pobiranju krajčkov smo brili norce, pogostokrat smo jemali s seboj koše brez dna. Če je fant dobil od dekleta krajček, smo rekli: T'mo je pa krajček dawa, ta ga pa št'ma.⁶⁸

Tako se glasijo ljudska izročila o obeh krajčkih.

Dočim je prvi krajček zares krajček t. j. prvi reženj božičnega poprtnjaka, je drugi krajček, ki ga poklanjajo dekleta fantom, povsem samosvoje pecivo v obliki razpolovljenega hlebčka in z imenom krajček. Obema je torej skupno ime in oba se pojavita na isti dan t. j. na praznik sv. treh kraljev. In ako še dalje primerjamo magični službi obeh krajčkov, pri čemer moramo seveda pomisliti, da je ljubezenska služba drugega krajčka že znatno zbledela, bomo v resnici našli tesno povezanost in podobnost med obema krajčkoma. To si moremo razložiti v prvi vrsti na tak način, da vidimo izhodišče ljubezenskega krajčka v božičnem poprtnjaku in njegovem krajčku. Skratka: ljubezenski krajček se je razvil iz poprtnjakovega krajčka ali pa rodil se je vsaj v ozračju čudodelnih poprtnjakovih režnjev.

Zakaj je ravno krajček uročen s takimi čari? Preizkušena modrost iz kultno-magičnih svetov pojasnjuje, da se čarodejna moč kakega predmeta prenaša tudi na njegove dele ali kose. In še celo več: v teh odrezanih ali odlomljenih kosih in delih se čarodejna moč znatno poveča. Ta resničnost se zlasti dotika krajčka, prvega poprtnjakovega režnja, ki je učinkovitejši od poprtnjaka samega. Kakor hitro pa je poprtnjakov

⁶⁵ Sporočila gdč. A. Jeglič, Dražgoše.

⁶⁶ Sporočila gdč. A. Jeglič, Dražgoše.

⁶⁷ Sporočila gdč. A. Jeglič, Dražgoše.

⁶⁸ Povedal g. Šolar iz Dražgoš.

krajček postal v kmetovi hiši tako mogočen in na vse strani čudodelen predmet, zna pregnati vsako nesrečo in tudi pomaga do sreče, zakaj se ne bi ta njegova vseobsežna moč preizkusila tudi v svetu ljubezni. Zakaj ne bi bil trikraljevski krajček dober za ljubezen in sv. trije kralji so spoštljivi in cenjeni patroni samskih deklet?⁶⁹ Fant je prišel na sv. tri kralje v vas, dekletu se je hotelo njegove ljubezni, pa je poseglo po krajčku oz. drugem kosu poprtnjaka (bržkone so se tudi ostali kosi poprtnjaka imenovali krajčki ali pa so vsaj imeli približno enak pomen ko prvi krajček) in mu ga darovalo. Kajti svoje dni je prav gotovo živela ta uvera: ako fant zaužije trikraljevski krajček, vzklje v njem ljubezen do dekleta, ki mu je krajček darovalo. Z vstopom poprtnjakovega krajčka v ljubezenski svet, pa se je pričel polagoma oblikovati podobnjak, ki se je nekega dne docela odločil od poprtnjaka, kar se pravi: izvor ljubezenskega krajčka ni bil več v poprtnjaku, nego v samem sebi. Takšen razvoj si lahko psihološko razložimo na več načinov, na priliko: Vsako dekle skriva svojo ljubezen, zaradi tega je tudi skrivaj dalo krajec ljubljenu fantu (to se dogaja v Dražgošah še danes). Rezanje poprtnjaka in razdeljevanje njegovih reznjev pa je vendar javen prazničen dogodek, ki nasprotuje dekletovi bistveni težnji. Medsebojno križanje teh dveh svetov, poprtnjakove javnosti in dekletove skrivnosti pa je bilo kaj kmalu razrešeno. V teku časa, ki je v njem tudi prvotna čarodejna sila krajčka ginevala, si je dekle omislilo samostojno pecivo in njegovo enakovrednost s poprtnjakovim krajčkom poudarilo s tem, da ga je speklo v obliki odrezanega oz. razpolovljenega hlebčka in si pridržalo staro ime krajček. Kajti s prenosom imena čudodelnega predmeta se prenaša tudi njegov približni pomen. Značilno je, da je ime krajček zelo priljubljeno, in se ga ne prideva samo posebnemu ljubezenskemu podobnjaku, ampak tudi drugim predmetom. Iz slovenskih običajev vemo, da se krajček imenuje tudi pisana ruta, tobak, klobasa⁷⁰ itd., naravno le tedaj, če je ljubezensko darilo. — Drugi način razlage, ki je manj verjeten, pa bi bil ta, da je ljubezenski krajček ustvarila zgolj pekova vaška iznajdljivost in se pri tem seveda zgledovala pri poprtnjakovem krajčku. Naj bo že karkoli, dejstvo je, da je bil krajček v svoji prvotnosti čudodelno sredstvo, zdaj pa je le še tajno pismo dekliške ljubezni izvoljenemu fantu.

Po vsem tem smemo reči, da je krajček obstojal, ko še malega kruhka ni bilo. Že pred malim kruhkom je krajček najbrž vseboval važno ljubezensko netilo — poper, ki so ga, kakor nam poroča Valvasor, primešavali presnecu. Kakor na eni strani ne vemo za prve oblike ljubezenskega krajčka, tako na drugi strani prav lahko ugotovimo na podlagi današnjega podobnjaka, da je mali kruhek pospešil njegov razvoj in v veliki meri vplival na njegovo dokončno blagovno

⁶⁹ Prim. naše stanovske narodne pesmi v Streklju, IV., str. 538—545. (N. pr.: »K sv. Trem kralom na kirfanje bom šla, tam bom prosila za moža.«) Sv. trije kralji so tudi ponekod zamenjali tri sojenice. Poznana je koroška pesem: »Je pa krajčič posvava po Dravci dovse«... Prim. tudi »epifanijo« na praznik sv. treh kraljev.

⁷⁰ Prim. krajec v koroških običajih.

vsebino in obliko. Pri tem mislimo na kvaliteto peciva, na krajčkove obrobne okraske, na cvetlične like, na napis fantovega imena itd., kar je vse v lepem soglasju s prizadevanjem dekleta, svoje »pismo« fantu kar najbolj olepšati. Prvotna čarodejnost v krajčku se je razvila v lju-bezensko misel ali čustvo, odmev tega pa je razrast primitivnih oblik v baročno okrasje. Mimo krajčkov nam tak razvoj zelo ostro poka-zujejo škofjeloška srca iz malega kruhka,⁷¹ ki so bohotno okrašena s suhimi cveticami in migalicami. Skratka: iz krajčka je nastal neke vrste mali kruhek. Živelo pa je v njem še toliko pomena, da se ni oprijel presplošnega imena mali kruhek, ampak je ohranil svoje prvot-no in značilno ime »krajček«.

Slednjic nam preostaja dražgoške ljubavne krajčke popolniti z nekaterimi manj bistvenimi dejstvi. Sveti trije kralji s svojimi darili ob betlehemskega Jezuščka vnašajo v naše razmotrivanje o krajčkih moment darovanja. Pri tem ne mislimo toliko na ljubezensko darovanje, kakor na ono obče medsebojno obdarovanje na praznik sv. treh kraljev ali pa na novega leta dan. Iztočišča teh obdarovanj so mimo sv. treh kraljev v starodavnih kultih, ki so njih ostaline današnje koledje. Nas to trenutno toliko zanima, kolikor se dotika krajčkov. Značilno je, da v Železnikih dajejo krajčke ob novem letu, in še značilneje, da v Železnikih krajček jenja biti zgolj ljubavna zadeva med dekletii in fantii. Skratka: v Železnikih je krajček obče darilo, ki se ga vsi po vrsti poslužujejo: fantje, možje, dekleta. Ali naj si mar to razložimo s slabim trškim vplivom in s propadanjem neke obredne prvotnosti? Zoper to govorita dve dejstvi. Prvič: Železniki, v narodoslovno-socio-loškem pogledu silno važen slovenski kraj, še danes dokazujejo, kako znajo ohranjovati stare ljudske dobrine. Drugič: iz ljudskega pripove-danja prosejajo določnejši obrisi takega obdarovanja, ki pa niso raz-pad, nego nadaljevanje starih tradicij. Tako povedo ljudje v Ž., da so dajale krajčke dekleta fantom, dekleta ženam in fantje možem. V preteklih časih, ko so še obratovale znamenite in historično-sociološko zanimive kovačije »vignjice«, je bilo natančno določeno, kdo dobi krajček in kdo ga daje. Določen je bil dalje tudi kraj. Tako so n. pr. le v kovačiji smele dajati dekleta-pomočnice svojim mojstercam krajčke.⁷² Ta običaj, ki bi njegove sledi utegnili najti v slovenskih cehih, zelo spominja na rimske »strenae«,⁷³ novoletna darila podložnikov višjim osebam: patricijem, višjim uradnikom in celo cesarju. Vrh v vsega je vredno omembe še sledeče dejstvo iz Železnikov: Vsak, ki prejme v dar krajček ali kako drugo pecivo, ga dá tudi domačim pokusit.⁷⁴ Že v Dražgošah smo ob razdelitvi krajčkov v gostilni videli, kako se vsi slov. darovi čestokrat tudi skupno zaužijejo, na podlagi česar bi kar mogli podpreti posebno najnovejšo teorijo glede podobnjakov in njih izvorov (prim. mnenje Karla v. Spiessa).⁷⁵

⁷¹ Prim. okrašena srca ge. Marije Rupar iz Škofje Loke, rojena 1867.

⁷² Povedali ga. M. Grošelj in ga. Marija Lotrič, Železniki.

⁷³ HDA, V., str. 427.

⁷⁴ Povedala ga. Ana Benedičič (Štrajnarjeva) Železniki.

⁷⁵ WDV, str. 226 ali 2. poglavje te razprave str. 200.

Ako končno primerjamo med seboj gorenjske podobnjake, ki so več ali manj geometrične oblike, najdemo:

1. da je pomen romba, zvezde i. dr. podobnih oblik že davno usahnil;
2. da sta oblika in pomen srca še primerno sveža, a sta splošna in mednarodna (naš je način okraševanja);
3. da je krajček po obliki in po pomenu še najbolj živ in svojstven gorenjsko-slovenski podobnjak, ki je tudi redek v svetovnem narod-slovlju.

VI.

S krajčki smo se zopet primeknili k malemu kruhku. Po vsem tem, kar smo slišali o slov. kruhu, o različnih naših podobnjakih ter končno o krajčkih, sodimo, da je mali kruhek naslednik presneca, da so krajčki edina oblika malega kruhka, ki se ga še drži svojstven pomen iz našega kultno-magičnega sveta, da pa je sicer mali kruhek že tipično kulturno pecivo, nastalo v 18. stoletju brez posebnih kultno-mitoloških ozadij. Ob malem kruhku imamo opravka s slovenskim podobnjakom v čisto drugem svetu ko doslej, ne več v svetu davnih pomenov ter obrednih dejanj in tudi ne v svetu slov. mitosa, ki se iz njega smiselno odražajo naši kruhi, veliki ter mali podobnjaki, nego v svetu slovenskega ljudsko-umetniškega podobarstva. V tem svetu nahajamo žival, svetnika, človeka ali rastlino, ki jih je naš ljudski umetnik izrezoval v modele ne zaradi tega, ker je imel o njih tako ali drugačno uvero, ampak zategadelj, ker so ga prisrčno zajemale s svojo bližino, ker jih je predobro poznal iz narodne pesmi in iz realnega življenja: iz poljskih, lovskih ali božjih potov. Tako ta živa slovenska predmetnost, ako ne po kultno-mitoloških poteh, pa vsaj po ljudsko-umetniških in občih človeških ter nabožnih, vhaja v podobo malega kruhka.

Prav gotovo predstavlja ta vrsta božjih in svetniških figur verno slovensko predmetnost: sv. Miklavž, sv. Martin, sv. Jošt, sv. Jurij, Mati Božja, Jezušček, Kristus, angeli. Med njimi je zlasti pomemben sv. Jošt, patron zoper nevihto, točo in razne bolezni, poznan Škofji Loki in njenemu okraju po bližnji božji poti ter prelepi legendi⁷⁶ o njem in o otroku, ki se je v nevihti izgubil. Ali se dalje ne zrcali naša predmetnost v številnih človeških figurah iz realnega življenja? Naštejmo jih po vrsti: mož v krilu (ljudska noša iz 17. stoletja), kmet in kmetica v narodni noši, žena s košarco, mož z otrokom v naročju (kakor da ga pravkar odnaša od požara), muzikantje, nuna, dedec s kučmo in mačko, žena z jerbasom itd. V zvezi s tem moramo naravno omeniti vrsto živali: konj s komatom, riba in rak (poznana iz starih slov. pratik ali svetniških legend), lisica, puta, polž, golob, zajec, kozel itd. Ob jelenu, starem grškem in rimskem podobnjaku, ki zahteva posebne mitološke razprave, naj zgolj opozorim na dražgoška imena Jelenc in Jelenšče, ki neizpodbitno pričajo, da so nekoč živeli jeleni na draž-

⁷⁶ Prim. Joža Lovrenčič, Tiho življenje, str. 35.

goški gori, ter na gorenjsko narodno pesem o nesrečnem lovcu in strašnem jelenu, ki

»na herbtu imel je mašni plašč,
na čelu imel je kelih zlat,«⁷⁷

da ne govorim o značilni podobi jelena v belokrajinskem mitosu.⁷⁸ Torej tudi jelen spada v našo predmetnost. In konec koncev: vsa ta obsežnost cvetličnih in rožnih likov, različnih rastlin, drevesnih listov, sadežev, je pač najzgovornejša in najglasnejša priča, kako je slov. natura zakladala in zaposljevala našega ljudskega rezbarja. Vsa ta mnogoličnost raznih figur in naravnih predmetov določno kaže, kako niso mali kruhki prav nič vezani na kak poseben obredni pomen. Ljudsko-umetniška tvornost se je ob raznovrstnih stvarih ustavljala, svobodno in neovirano se je vnela ter oblikovala in skoraj bi dejali, da mali kruhek že ni več naše polje, t. j. polje uver in običajev, temveč da prehaja v območja ljudske umetnosti, ki presoja in gleda s formalno-estetskih vidikov. Od velikih in malih podobnjakov, važnih v kultno-mitoloških pogledih, smo tako prišli do podobnjaka z imenom mali kruhek, v katerem se je pomen docela potajil in v kratkem povsem nedolžno spi del kultno-mitološkega inventarja prav tako kot davni magično-kultni predmet kot igrača v otroški sobi. In vse one službe, ki bi jih vsaj deloma moral izvrševati mali kruhek, izpolnjujejo prav za prav naš praznični kruh in drugi prigodniški podobnjaki. Pomembno izjemo predstavlja krajček, ki je edinstven po svojem izhodišču in preobrazbi v mali kruhek.

Résumé.

Das slowenische Gebäudrot aus Oberkrain, genannt »mali kruhek«, zeigt uns im Lichte ähnlicher Beispiele bei anderen Völkern sowie nach den Ergebnissen volkswundlicher Forschungen nichts dergleichen, was für seine tiefere Bedeutung in der Gegenwart oder Vergangenheit sprechen könnte. Das Gebäudrot zeigt sich uns ohne kultisch-mythologischen Hintergrund. Auf Grund mündlicher Überlieferung stellt die Abhandlung Folgendes fest. Erstens: Das Gebäudrot »mali kruhek« wird zu verschiedenen Festtagen (Osterfest u. dergl.) als bedeutungslose Beigabe zu »Potice« und anderem Festgebäck verfertigt. Zweitens: Das Gebäudrot wird in verschiedenen Formen (also etwa in Form von Herzen und anderen) als Geschenk bei Hochzeiten, Namensfesten und unter Lieberleuten verwendet. Drittens: Daß das Gebäudrot in das Kinderzimmer Eingang gefunden hat (als Gabe des hl. Nikolaus) und daß es bei den geselligen Zusammenkünften der Burschen und Mädchen eine Rolle spielt. (In Dražgoše bewerfen die Mädchen zur Fastnacht beim »vahtanje« (Totenwache) die Burschen mit zerschnittenem Gebäudrot.) Überdies ist es für das Fehlen des kultisch-mythologischen Hintergrundes beim Gebäudrote bezeichnend, daß in Orten, wo das Gebäudrot gebacken wird (zum Beispiel in Stara Loka), beim »ofer« (kirchlicher Opfergang) am Sankt Stephanstage

⁷⁷ Karel Strekelj, Slovenske narodne pesmi, I., str. 293—294.

⁷⁸ Izmed mnogih belokrajinskih narodnih pesmi o jelenu, prim. ono v »Bisernicah«, II., str. 204. Prim. dalje podobo jelena na ženskih belokrajinskih pasovih.

hölzerne Pferde, Kühe und Schweine, nicht aber Gebäckbrote, geopfert werden. Unter den Geschenken des hl. Nikolaus stellt der Mann aus Teig, der ein Kind im Tragkorbe auf dem Rücken davonträgt, eine bedeutsame Figur dar, doch wird sie heute mit dem Krampus verwechselt. Aus dem Gebäckbrot »mali kruhek« werden die sogenannten »krajčki« (Schörzel) gebacken, welche die Form von halbierten Laibchen zeigen; diese werden von den Mädchen zum Feste der hl. Drei Könige an die Burschen verschenkt (in Dražgoše, Selška dolina). Hierauf fußend, beweist die Abhandlung an Hand der Beispiele aus den slowenischen Mythen und Gebräuchen, daß alle jene Verwendungen, welche dem Gebäckbrote »mali kruhek« zukämen, das slowenische Festgebäck übernommen hat, als da sind das Weihnachtsbrot oder der Hochzeitskuchen. (Wichtig ist der Hochzeitskuchen aus Oberkrain, genannt »pogača« und derjenige aus Südsteiermark, genannt »bosman« in Form eines Kindes.) Das einzige Gebäckbrot von eigener Form, welchem kultische Bedeutung zukommt, ist der vorerwähnte »krajček«. Dieser »krajček« ist aber wieder nicht aus dem Gebäckbrot »mali kruhek« entstanden, sondern aus dem Weihnachtskuchen und seinem »Schörzel«, welches am heiligen Dreikönigstage abgeschnitten wird, um besonderen Zauberzwecken zu dienen. Übrigens haben wir aber das Oberkrainer Gebäckbrot »mali kruhek« in eine völlig andere Welt einzureihen, als in die Welt der alten Bedeutungen und Gebräuche-Handlungen oder als in jene des slowenischen Mythos. Diese haben dem slowenischen Festgebäck sinngemäße Form gegeben, das Gebäckbrot »mali kruhek« enthüllt sich uns aber als ein Teil der slowenischen Volkskunst. In dieser Welt finden wir Tiere, Heilige, Menschen und Pflanzen, nach welchen unser Volkskünstler Gebäckmodel geschnitzt hat, nicht weil er mit diesen Formen den oder jenen Aberglauben verbunden hätte, sondern weil er sie als ihn umgebend innig erlebte und sie ihm aus dem Volksliede und aus dem wirklichen Leben völlig vertraut waren, sei es von den Feldern, der Jagd oder den Wallfahrten her; so lebte z. B. der Hirsch, der in dem Gebäckbrote sehr oft erscheint, in den slowenischen Wäldern und Bergen und wurde oft im Volksliede besungen.

